

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ
ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

Мұқанова Айнагүл Серікқызы

---

*«Махамбеттану» қолданбалы курсы бойынша
7-8-сынып оқушыларына арнап жазылған*

АВТОРЛЫҚ БАҒДАРЛАМА

Нұр-Сұлтан – 2021

УДК 377
ББК 11.113.9

Рецензент:

Мұқатаев О.О. педагог мастер, Қазақстан Республикасы
«Өркениет» ғылыми-әдістемелік орталығының аға ғылыми қызметкері;

Махамбеттану / құрастырушы-авторлар: А.С. Мұқанова – Батыс
Қазақстан облысы, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, 2021. – 48 б.

ISBN 978-601-7254-45-4

Құрастырушы автор 34 сағаттық күнтізбелік-тақырыптық жоспарлауды оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып жасаған. Бұл – ақберен ақын, дауылпаз күйші, қазақ жырының баһадүрі, қазақ поэзиясының алдаспаны М.Өтемісұлы шығармашылығын тарихи оқиғалармен сабақтастыра оқытуды мақсат ете жоспарланған авторлық бағдарлама.

УДК 377
ББК 11.113.9

«Өркениет» ғылыми-әдістемелік орталығының 2021 жылғы «18» ақпандағы №39 хаттамасына сәйкес сараптау комиссиясының шешімімен баспаға ұсынылды

ISBN

978-601-7254-45-4

© ҚР «Өркениет» ҒӘО, 2021

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ «ÓRKENIET» ҒЫЛЫМИ-
ӘДІСТЕМЕЛІК ОРТАЛЫҒЫНЫҢ БАСПАСЫНА
ҰСЫНЫЛДЫ**

Рецензент:

Рецензент: «Órkeniet» ғылыми-әдістемелік орталығының аға ғылыми қызметкері О.О. Мұқатаев

Құрастырушы автор:

Батыс Қазақстан облысы Қаратөбе ауданы «Б. Аманшин атындағы жалпы орта білім беру мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі **Мұқанова Айнагүл Серікқызы**

©Қазақстан Республикасы «ÓRKENIET» ғылыми-әдістемелік орталығы, 2021 жыл

ШІКІР

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі қолданбалы курс тақырыбын «Махамбеттану» деп алып, 7-8-сыныптарға арналған 34 сағаттық авторлық бағдарлама құрастырған. Бағдарламада намысы найзасындай жарқылдаған, қазақ жырының баһадүрі, тәуелсіздік жолындағы күрес көсемдерінің бірі.

М. Өтемісұлының ерлік пен өрліктің поэзиясына айналған шығармаларымен етене таныстыру жолдары қарастырылған.

Құрастырушы автор Махамбеттану курсының авторлық бағдарламасын жасауда әдебиет тарихы мен әдебиет теориясы бойынша оқушыларға толыққанды білім беруді көздеп, Қазақстан тарихы мен қазақ әдебиетін сабақтастыра қарастырып, ақын басшылық жасаған шаруалар көтерілісі туралы деректерге кеңінен тоқталып өту керектігін ескерген. Әдебиет теориясы бойынша ақын өлеңдеріне поэтикалық талдау жасау жолдарын атап көрсеткен. Сондай-ақ құрастырушы автор бұл еңбекті қазақ әдебиеті пәнін оқытудың мемлекеттік стандартына сай орындап шыққан және ең бастысы автор пәнді меңгертуде оқушылардың жас ерекшелігін ескерген.

Тургинбаева Аширгүль Набиевна

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, шебер педагог.

«№34 Бірлік ЖОМ» КММ

Түркістан облысы Мақтаарал ауданы

Түсінік хат

Бүкіл XIX ғасыр әдебиетінде қимыл мен күрес жырын Махамбеттей ғып жырлаған өзгеше ақын болған емес. «Алды да, арты да бір өзі сияқты».

Мұхтар Әуезов

Мектептегі «Махамбеттану» вариативті курсы жалынды ақын Махамбет Өтемісұлының мұрасын оқуға арналады.

Бұл бағдарламаны жасаудағы мақсат – қазақ халқының азаттығы, теңдігі жолында ақ найзасымен, азаткер асқақ жырымен қасық қаны қалғанша күрескен, тіпті сол жолда құрбан болған әрі батыр, әрі ақын Махамбет Өтемісұлының шығармалары мен өнегелі өмірін сөз ете отырып, жас ұрпақты Махамбет жырлары арқылы ерлікке, елін сүйуге тәрбиелеу, елге деген шынайы, кіршіксіз сезімсіз нағыз адам болудың қиын екенін ұқтыру, оқушының рухани-эстетикалық талғамын жетілдіру, шығармашылық қабілеттерін дамыту, көркем туындыларын тереңдете оқыту. Махамбет шығармаларының көркемдегіш құралдары мол, шеберлігі басым, сондықтан бағдарламада таңдалып алынған шығармалар оқуға, көркем мәтінді меңгеру үшін, оқушыны оқырман ретінде қалыптастыру мақсатында ұсынылды. Сонымен қатар талдауға, туындының тақырыбын, идеясын ашуға, ақын ойының астарын ұғуға ұмтылдыру үшін қосымша тапсырмалар әр сабақ барысында жүзеге асырылып отырады. Махамбет жырлары халқымыздың рухани қазынасының баға жетпес байлығы болып саналады.

Қаһарман ақынның қызыл оттай қызулы, қылыштай өткір, серпінді сөздері қалың қазақтың жүрегіне асау толқу салды, тілегіне қанат бітірді. Оның поэзиясы – қаһарлы да айбарлы, өзіне дейінгі әдебиет өкілдері шығармаларына өзіндік өр рухпен үлес қосқан жауынгер поэзия. Махамбет шығармалары өскелең ұрпақты өз Отанын, туған жеріне деген сүйіспеншілікке, азаттыққа тәрбиелеуде үлкен роль атқарып келеді. Мұғалім бағдарламаны басшылыққа ала отырып, сабақтарды түрлендіріп оқыту арқылы оқушылардың таным белсенділігін арттыру мәселелеріне ерекше көңіл аудара алады.

«Махамбеттану» курсы 7-8-сынып оқушыларына арналып, аптасына 1 сағат, жылдық сағат саны 34 сағатқа жоспарланды.

Курстың мақсаты:

- Махамбет Өтемісұлының өмірі жайлы мағлұмат беру.
- Шығармаларының көркемдік ерекшеліктерін, тақырыптық-идеялық өзектілігін ұғындыру, өлеңдерінің құндылығын таныту.
- Көркем туындыларын тереңдете оқыту арқылы адамгершілік, адалдық, патриоттық, әділеттілік сияқты асыл қасиеттерге тәрбиелеу, еліне, жеріне деген сүйіспеншілігін арттыру.

Курстың міндеті:

- Жас ұрпаққа ақынның өмірін дәріптеу арқылы ақын шығармашылығының тарихын аша отырып, оқушылардың білімдерін бір жүйеге келтіру;
- өлеңдерінің идеялық-тақырыптық мазмұнын ашу;
- шығармашылық жұмыстар арқылы оқушылардың таным белсенділігін, өзіндік ізденісі мен ой қорыту қабілеттерін дамыту;
- оқушылардың патриоттық сезімдерін дамыта отырып, шешендікке баулу;
- ақын шығармаларына деген қызығушылығын ояту;
- оқулық пен қосымша деректерді пайдалануға, өз пікірлерін қорғап, ақын поэзиясын насихаттап, әдеби тілмен сөйлеуге дағдыландыру;
- ақын бойындағы адамгершілік, ұлтжандылық, ерлік қасиеттерін үлгі ету арқылы өз елінің патриоты болуға тәрбиелеу;

Мамандыққа бағдарлау: тіл маманы, әдебиетші, журналистика, тарихшы.

Пәнаралық байланыс: Қазақстан тарихы, Әдебиет, философия, география, шешендік өнер, поэзия, қанатты сөздер.

Ұйымдастыру формалары: Оқулықпен жұмыс, мәнерлеп оқу, топтық жұмыс, зерттеу жұмысы, ізденіс сабақ, мәнерлеп жатқа оқу, рөлге бөліп оқу, ән айту, көріністер көрсету, т.б.

Курстың өзектілігі:

Азаттық үшін алысқан, елі үшін егескен арыстан бабамыз Махамбет поэзиясын оқыта отырып, оның өлеңдерінің, рухы биік жырларының өміршеңдігін, құнын мәңгі жоймайтын, ұрпақтан – ұрпаққа үлгі болар тәрбие өнегесі, ерлік мектебі, Отанды сүюдің, шындықты тайсалмай айтар ерліктің ұраны екенін түсіндіру. Ақын поэзиясын терең сезініп, жаттап өскен жас жеткіншек жұртын елдікке бастап, қайсібір жұмыр

басты пенденің болсын өресі жетпес ерен ерлікке, кемел кісілікке бастары хақ.

Оқушыға қойылатын талаптар:

- ақын өлеңдерінің табиғатын меңгере отырып, мәтінді талдап оқуға және пікір алысуға ұсынылған шығармаларды өз бетімен оқып, мұғалім басшылығымен зерделеп меңгеруі, пайымдап оқу, дұрыс оқу дағдыларын игеру;
- ақын шығармашылығының негізгі тақырыптары бойынша ой түйіп, өлеңдер мен прозалық туындылар үзінділерін жатқа айта білу;
- ақын өлеңдерін құрылысына талдап үйреніп, поэзия туралы мол мағлұмат алып, шығарма табиғатына сай мәнерлеп оқуға дағдылану.

Оқу материалдарын тақырыптық жоспарлау

I. Махамбет өмірімен танысу (3 сағат)

1. «Өтемістен туған он едік»

Өтемістен туған он: Бекмағанбет, Махамбет, Тоқтамыс, Қожахмет, Ыбырайым, Әйіп, Хасен, Ысмайыл, Сүлеймен, Досмайыл.

Өтемістен туған он едік,

Онымыз атқа қонғанда,

Жер қайысқан қол едік,-

деп ақынның өзі жырлағандай, Махамбеттің бауырларының көбі кескілескен майданда немесе көтерілістен кейінгі қуғын-сүргінде қаза тапқан т.б. деректермен таныстыру.

2. Махамбет Өтемісұлының шежіресімен танысу.

Махамбеттің әкесі – Өтеміс сөзге шешен әрі батыл адам болған. Тумысынан өжет мінезді Махамбет әуелде мұсылманша жазу-сызуды үйреніп, артынан орысша сауат ашады. Шешендігімен, ақындығымен ел аузына ерте іліккен Махамбетті Жәңгір хан өз жанына тартуға тырысып бағады, ақынды ордасына алдырып, тұңғышы Зұлқарнайынның тілін орысшаға үйретеді. Махамбет 14 жасында әкесінен айырылады.

Махамбет жирен шашты, сақалы қара, кейіпсіздеу адам болыпты. Бірақ онысына қарамай, біреудің мінін айтқанда кім болсын тұра алмастай қылып кетеді екен.

Батырдың денесі Индер көлінің маңындағы Қараой деген жерде көмілген, қазіргі таңда ол жерде Махамбетке кесене тұрғызған.

3. «Махамбет – тәуелсіздік жаршысы». Бостандық жолындағы күрестің қиындығына төзудің өзі поэзияға айналып кеткендей әсер береді. Ал төзім дегенде уақытпен өлшенетін ұғым, яғни жеңіске жеткенше төзу. Оның поэзиясы – қаһарлы да айбарлы, өзіне дейінгі әдебиет өкілдері шығармаларына өзіндік өр рухпен үлес қосқан жауынгер поэзия. Махамбет шығармалары өскелең ұрпақты өз Отанын, туған жеріне деген сүйіспеншілікке, азаттыққа тәрбиелеуде үлкен рөл атқарып келеді.

II. Махамбеттің жыр жебесі (8 сағат)

4. Махамбет өлеңдері – отаршылдыққа қарсы көтерілістің айнасы.

Махамбет – көтерілісші елдің ақыны болды. Ол ақсүйек, феодалдарға

қарсы күрескен қазақ еңбекшілерінің арманын, ойын, мұңын жырлады. Оның үгіттік лирикасына тақырып болған да осы халықтық мәселелер. Оның үгіттік күшінің де қандай дәрежеде екенін айқындайтын ерекшелік те ақынның өлеңдеріндегі жұртшылық тілегімен қабысып жатқан идеясымен қабысуында. Жауынгер батыр, тек қана қылыш, найзамен ғана жауға шапқан жоқ, ол өзінің жалынды өлеңдерімен де дұшпанын найзадай түйреп, езілуші халықтың ой-сезімін оятты. Бұл жолда оның өлеңдері таптырмас күшті құралдың бірі болды. Өзі үгітшілік, өлеңдері үгіт рөлін атқарды. Бірақ Махамбет өлеңдері жай ғана үгіт емес, ойға, сана-сезімге эстетикалық азық боларлық дәрежеге көтерілді.

5. Махамбет – ауыз әдебиетінің, жыраулар әдебиеті өкілдерінің заңды жалғасы, оны асқан шеберлікпен, ұшқырлықпен дамытушы.

«Махамбет атты батырмын...»

Махамбеттің 80-ге жуық өлеңі бар. Мұрасының көбі бізге жетпеген. Оның өлеңдерін шәкірті Қуан жырау жатқа білген екен. Одан Мұрат Мөңкеұлы үйренген. Одан Ығылман Шөреков жаттаған. Бірқатар өлеңдерін жинаған ақын – Шәңгерей Бөкеев.

Ең алғаш Махамбет өлеңдері 1908 ж. Қазан қаласында «Мұрат ақынның Ғымарқазы уғлына айтқаны» дейтін жинақта жарық көрген.

Махамбет хат біле тұрса да, оның бізге жазып қалдырған өлеңдері жоқ. Бірен-саран өлеңдері болмаса, көпшілігі ауызба-ауыз, суырыпсалмалық әдісімен шығарылған өлеңдер. Өлеңді керекті жерінде суырыпсалып айту – қазақ ақындарына дағдылы әдет. Мұның әуелгі себебі хат білмеушіліктен, кейін біртіндеп оған дағдыланушылықтан десе, Махамбет те суырыпсалмалыққа жас шағынан талаптанып, әдеттенгенге ұқсайды.

Махамбет өлеңдері көбіне жыр ағымымен келеді. Суырыпсалма ақындардың бірен-сараны болмаса, көп өлеңдерін жыр ағымымен шығарады. Әрине, бұл сөзден 11 буынмен өлең шығарушы суырыпсалма ақындар (импровизаторлар) болмайды екен деген ұғым тумауы керек.

Махамбеттің өзі де Исатаймен теңдес, тұла бойы ерлікке толы биік тұлға.

Құла бір сұлу ат мінген,
Құйрық жалын шарт түйген,
Құм сағыздай созылған,
Дулығалы бас кескен,
Ту түбінен ту алған,
Ту түбінен ту алған,
Жауды көріп қуанған,
Мен Өтемістің баласы
Махамбет атты батырмын, -

Махамбеттің ер де, өр мінезі ақынның осы бір шумақтарында асқақтай көрінген. Мұнан қас батыр, тартылмай сөйлер ақын бейнесі қапысыз танылады. Ол «Атадан туған аруақты ер, жауды көрсе жапырар», «үдей соққан дауылдай» қаһарлы ер бейнесінде көрінеді.

6. Махамбет поэзиясы – өз дәуірінің шындығы. Махамбет ақын – ұлт азаттығы үшін күрескер тарихи тұлға ретінде біздің Тәуелсіздігіміздің бастау көздерінің бірі ретінде саналады. Сондай қоғам қайраткерлігімен бірге, өзінің отты, жалынды өлеңдері арқылы бар өмірін туған халқының мұңын жоқтауға арнаған ардақты ақын.

7. «Исатай – басшы, мен – қосшы» Махамбет поэзиясындағы Исатай батыр бейнесі мен ақынның өз бейнесі. Махамбет – халық көңілінің тұнығындағы ең асыл арманын – еркіндікті, теңдікті жырлап, оған басын тігіп, қол бастаған Исатайдай батырдың әдебиетте бұрын-соңды болмаған бейнесін сомдаған дауылпаз ақын, ел тәуелсіздігі жолында бірге күреске шыққан «алмас қылыш» батыр. Өр рухты, жауынгер ақын «Есіл ер», «Исатай деген ағам бар», «Еділ үшін егестік», «Тарланым» т.б. өлеңдерімен батырдың асыл бейнесіне мәңгілік ескерткіш орнатқанын ұғындыру.

8. Шығарма. «Қап түбіне сыймаған қара болат мен едім». Оқушыларға шығарма-толғау жаздыру және талдау.

«Қасарысып келгенде,
Қап түбіне сыймаған,
Қара болат мен едім!
Тепсам жілік сындырған,
Қыран бүркіт мен едім!»

деп өзегін жыртқан ақын атамыздың ерлігін елі ұмытпай, ұрпағы өз жүрегіне ұлықтаса құба-құп. Ер Махамбет бізге рухымызды көтеру үшін жаһанданудың жетегіне жығылып, жасыған ұрпақты сілкіп, санасын сергіту үшін қажет екенін түсіну.

III. Дауылды жылдардың жалынды жыршысы (7 сағат)

9. «Қара қазан, сары бала қамы үшін қылыш сермедік».

Махамбетке «Ереуіл атқа ер салдырған да», «егеулі найза қолға алдырған да», «беркініп садақ алдырған да» сол – «қара қазан, сары бала қамы үшін». Оларды «толарсақтан саз кештіріп» жүрген де сол қарындас қамы – ел қамы.

Махамбет – халқын сүйген, халық мұңын жырлаған, елім деп еңіреген ақын.

10. Махамбеттің элегиялық өлеңдері.

Махамбеттің кейбір өлеңдерін, әсіресе, оның өмірінің соңғы кезіндегі шығармаларын элегиялық өлең деуге болады. «Абайламай айрылдым», «Нарын» және басқа сол сияқты өлеңдер өткенді еске түсіруге арналған жан қасіретін көрсететін, ақынның жалғыздық қайғысын, тарыққан көңілін білдіретін элегиялық мотивті өлеңдер.

Махамбеттің элегиялық өлеңдері – аса суретті, тамаша, көркем туындылар. Бұлар ақынның тек жалаң өз қайғыруының сәулесі емес, ол басқа түскен сол кездегі ауыр халдердің айнасы болды.

Элегиялық өлеңдеріндегі көркем образдардың қайсысын алсақ та, ақынның айтайын деген негізгі идеясына бағыныңқы. Исатай өлгеннен кейін күрес арқылы жетеміз деген мақсат орындалмай, көтеріліс жеңілгесін, хан, сұлтан, феодалдар халықты бұрынғыдан бетер езіп, ел басындағы ауыртпашылықты күшейте түсті. Бұл жағдай ақынның поэзиясынан орын алмауы мүмкін емес еді. Ақынның бірқатар өлеңдеріндегі қайғының элементі жоғарғы халмен байланысты болды десек, Махамбеттегі элегиялық өлеңдердің негізі сол жағдайлар деуге болады. Бірақ бұл сарындағы ақын өлеңдерінде, жауына деген өшпенділік бар, сөнбес кек бар, жолдас-жорасына дем беріп, өмірден түңілмеуге шақырып, болашаққа сенушіліктер бар. Міне, осылардың жиынтығы келіп, Махамбет өлеңдерін сары уайымнан аулақ етеді.

11. Шығармашылық жұмыс. «Толарсақтан саз кешіп» тақырыбында оқушыларға шығарма-толғау жаздыру және талдау.

12. «Боз ағаштан биік мен едім». Ақынның сүйікті образы – туған жерде тамырын тереңге жайған емен бейнесіндегі көкпен таласқан «Боз ағаштан биік» батыр. Оның жайқалған жасыл желегі айналаласындағы өзге тіршілік иелеріне пана болып, өмірдің ыстығы мен суығынан, хан қысымы мен жат езгісінен қорғап тұрады. Ақын қазақ әдебиетіндегі тарихи тақырып болған «Қос өзен» - Еділ мен Жайықтың жағасына да, арасына да «ел қондырып, мал толтырмақ» болады. Туған топырағы Нарынды «еліне құтты қоныс», «еріне қасиетті алтын бесік» болса екен деп амандайды.

13. Махамбет ақын, батыр ғана емес, жыршы, күйші.

Махамбет күйші-сазгер әрі домбырашы да болған. Олай дейтініміз – Махамбеттің «Жорық», «Жайық асуы», «Қайран Нарын», «Исатайдың Ақтабаны-ай», «Кішкентай», «Ақтабан», «Жұмыр қылыш», «Өкініш»,

«Өттің дүние», «Қиял қуғыны» т.б. күйлері бар.

Махамбет мұраларының мазмұн-тақырыбын, ондағы әралуандылық сипаттарды шебер күйші, сазгерлігі де соны қырынан байытып, толықтыра түседі. Күйші Қаршыға Ахмедияровтың «Шашақты найза, шалқар күй» атты кітабын, ондағы «Қайран, Нарын», «Арысты аңсау», «Жұмыр қылыш», «Жорық», «Өкініш» т.б. күйлердің асқақ айбынынан тағылымды тарихты, өмірдің өшпес өрнектерін таразылап көрсетеді.

14. Дауылды жылдардың жалынды жаршысы.

Махамбет поэзиясы – саф таза тілімен, от-жалын шешендік интонациясымен, көркемдік шеберлігімен, жоғары ақындық мәдениетімен, ұлттық дүниетаным тереңдігімен, суреткерлік қолтаңбасымен өзгешеленеді.

Батыр ақын шығармашылығындағы негізгі идея – **қазақ халқының өз еркіне өзі не азат Тәуелсіз ел болуы**. Халық ұғымындағы «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған мамыражай» тіршіліктің ақынның сара санасындағы бейнесі «Еділдің бойы ен тоғайды жағалай қонған елдің» тоқшылықта, ынтымақтастықта берекелі тұрмыс кешуі, бейбіт өмір сүруі түрінде көрініс табады. Азамат ақын танымында «Еркін ел ғана – Ел!», ал бұғаудағы бодан ел – «маңыраған қой».

15. «Мұңайма», «Айныман» өлеңдері.

«Мұңайма», «Айныман» деген өлеңдері – мазмұнына түрі сай жалынды үндеу сөздер. Махамбеттің досын мақтап, дұшпанын даттап шығарған өлеңдерінің мазмұны күрес идеясын жыр ету болса, құрылысы шешендікке толы үгітке арналған отты, өткір сөздер болып келеді де, сөйлемдері қаратпалы, сұраулы сөйлемдерге құрылады, не жарлай арнау, не сұрай арнау немесе риторикалық сұрау болып отырады. Мысалы үшін, «Мұңайма» деген өлеңін алайық:

Ханның ісі қатайды,
Азамат ерден мал тайды,
Қанды көбе киініп,
Бір Аллаға сиынып,
Ұрандап жауға тигенде,
Кім жеңері талай-ды,
Жолдастарым, мұңайма!.. - дейді ақын.

Мұндағы «азамат, жолдастарым» деп достарына қайырыла сөйлеу, сөйлемін риторикалық сұрау түрінде құру, өзінің айтайын деген пікіріне дәл, күреске үндеу тілегіне сай.

IV. Өмірі қысқа, мұрасы мәңгі Махамбет

(Ақын өлеңдерінің зерттелуі)

(16 сағат)

16. Махамбет өлеңдерінің көркемдік, стильдік ерекшеліктері.

Махамбет өлеңдерінде романтизм элементі жиі кездеседі. Оның жауынгерлерді елін, жерін қорғау үшін қаншама қиындыққа, аштыққа, шөлге, төзімділікке шақыратын жігерлендіретін рухани күш беретін өлеңінде ақын жауынгерлерді күреске шақырады. Өлеңнің дыбыстық қайталануы да өлең саздылығын күшейту, ойды үстеу мақсатында орынды пайдаланған. Көсемше тұлғалы етістіктің қайталануының өзі өлең саздылығына ерекше ырғақ береді.

Ақын поэзиясының түп қазығы: елі, жері, халқы үшін қасық қанын қиятын ер керектігін жырлауы.

Ақынның «Ереуіл атқа ер салмай, еңку-еңку жер шалмай», - деген жолдарынан, керемет жылдамдық пен уақытты, кеңістікті көргендей күй кешесіз.

17. Махамбет аффоризмдері.

Махамбет өлеңдері нақылдық сипатымен де ерекшеленеді. Бұл ақын тілінің шешендігінен де болса керек. Махамбет өлеңдері шешен тілді ширыққан рухына орай, тілге жеңіл, оралымды. Көкейде тез жатталып қалатындығы да оның нақылдық сипатында. Махамбет өлеңдеріндегі кейбір нақылдардың түп-төркіні ежелден бар халық мақалдарында жатыр деуге болады. Мысалы, «Біткен іске сыншы көп, піскен асқа жеуші көп» деген халық мақалын ақын былай түрлендіреді:

Біткен істің міні жоқ,

Бітірген ердің кемі жоқ.

Тура ажалдың емі жоқ.

Соңғы тармақ «Ажал айтып келмейді» дейтін халық мақалымен де үндеседі.

Махамбет өлеңдері айшықты афоризмдердің қоймасы іспетті. Махамбет афоризмдерінің өзі бастан кешкен өмір шындығынан туғандығы айқын. Әсіресе, оның жауынгерлік, ерлік өмірден түйген өсиет-нақылдарынан биік адамгершілік, отансүйгіштік рух танылады. Махамбет афоризмдері осы ерекшелігімен де мәнді.

18. Махамбет поэзиясының өзге тілдерге аударылуы.

Ақын шығармашылығы мен ақын туралы жазылған бірсыпыра көркем туындылардың бұл күнде орыс, украин, татар, тәжік, түркімен, латыш, эстон, қырғыз, т.б. көптеген бұрынғы Кеңес одағының территориясында

тұратын тағдырлас халықтардың, сондай-ақ, соңғы жылдары қоян-қолтық араласа бастаған туысқан түрік халқының тілдеріне аударылғаны мәлім. Қазіргі таңда ағылшын, неміс тілді елдер де өзінің таңдаулы аудармашыларына ақын шығармаларын тәржімалауды мақсат етіп отыр. Ұлы Абай мен М.Әуезовтің шығармаларын француз тіліне аударған Абылай хан атындағы әлем тілдері университетінің ұстазы Ғалымжан Мұқановтың Махамбетті французша сөйлетуін ел сүйсінерлік жай ретінде айта кетуді орынды деп білеміз.

19. Махамбет өлеңдерінің құрылысы.

Махамбет өлеңдерін буыны жағынан қарастырсақ, үш түрлі өлең құрылысы барлығы аңғарылады. Он бір буынды, жеті буын мен сегіз буын араласып келетін жыр ағымы, таза жеті буынды өлеңдер.

Он бір буынды Махамбетте бір-ақ өлең. «Мінгені Исатайдың Ақтабан-ай». Басқа өлеңдерінің бәрі де не 7 мен 8 буыннан, не таза 7 буын болып келеді. 7-8 буын аралас келетін өлең түрлері: еген жолдарында буын сандары өлеңнің жалпы құрылысынан бөлекше келгендіктен, олқы соғып отыр деп кім айта алады? Өзінің өрлік, ерліктерін көрсету үшін ол жауының алдында тек солай сөйлеуге ғана тиісті тәртізді.

Махамбет өлеңдерінде (11 буынды, қара өлең ұйқасымен келетін бір-ақ өлеңін есепке алмағанда) үш түрлі ұйқасты кездестіреміз: шұбыртпалы, кезекті, ерікті ұйқастар. Ақын, көбінесе, шұбыртпалы ұйқас пен ерікті ұйқасты көбірек қолданады. Өйткені бұл екі ұйқастың екеуі де ақынның айтайын деген ой-пікірін дәл беруге ыңғайлы, белгілі бір заңды өлшеуге бағынған шумақты, ұйқасты өлеңдерден шеңбері тарлық етпейтінге ұқсайды.

«Жалғыздық» өлеңі жалғыздықтан жабығу, әділдіктің жоқтығына, замананың қиындығына налу, өкіну. Исатай қазасынан кейін жалғыздыққа бой алдырған шақта жазған өлеңі. Өлеңнің құрылысы: 6 тармақ, 8 буынды, 2 бунақ, шұбыртпалы ұйқасқа құрылған өлең.

20. Махамбет – жыраулық дәстүрді жалғастырушы.

Махамбет жырларында батысқа тән төкпе жырдың айқын үлгісі көрінеді. Оның жырларын жайбарақат майда үнмен сабырлы мақаммен оқығаннан гөрі, төкпелетіп, екпіндетіп жеделдете оқу анағұрлым әсерлі болмақ. Көтеріліс жылдарында Махамбеттің жауынгерлерді жігерлендіріп, ерлікке, батырлыққа үндейтін шығармаларының маңызы зор болды.

Махамбет қоңыраулы найзасын қолға алып, Исатай басшының сенімді серігі әрі көтеріліс жылдарындағы асақ үнді жыршысы деңгейіне көтеріледі.

Азаттық үшін күресті өмірінің мәніне айналдырған Махамбет ақын, батыр ғана емес, керемет жыршы, күйші, «Қырымның қырық батыры» сияқты дастандарды шаршамай-талмай жырлайтын тамаша әнші де болған деседі.

21. Махамбеттанушы ғалымдар. Махамбеттің тарихи тұлғасы.

Соңғы қорытынды тақырыптың эпиграфы ретінде «Әр күннің қорытындысы кешке, ал өмірдің қорытындысы аяқталғанда шығады» деген халық даналығын ала отырып, ақындық жағынан да, азаматтық жағынан да ел тарихында биіктен көрінген Махамбет ақын туралы үйірме бойынша алған білімі жинақталып қорытылады.

22. М.Өтемісұлының шығармашылығының зерттелуі.

Махамбетке арналған көптеген кітаптар жазылды: «Өттің дүние», «Махамбеттің жібесі», «Исатай – Махамбет», «Егеулі найза» Алматы қаласы, «Махамбет Өтемісұлы» т.б. «Махамбеттанудың» негізін салған Халел Досмұхамедов, оны әрі дамытқан Қажым Жұмалиев туралы мәлімет беру т.б.

23. Ж.Молдағалиев «Махамбет қабірі басында».

Жыл соңында дауылпаз ақын, ержүрек батырдың тарихи тұлғасын оқушы жадында қалыптастырып және тәуелсіздікті дәріптеу мақсатында жерлес ақын **Ж.Молдағалиевтің «Махамбет қабірі басында»** өлеңі оқылып талданады.

Жермен жексен, шөп басқан төмпешіктен
Көз ала алмай тұрмыз біз көп кешіккен
Құдірет ақын басында бір құлпы тас,
Аптап дала, ай дала көкке өшіккен.
Әркім толқып, томсарып әр ойда тұр.
Әр жүректе от жырдан арай да тұр
Ерлік пенен қылмыстың куәсіндей,
Мың қызарып-бозарған Қараой жатыр...

24. Шығарма. «Ерлік пен елдіктің өшпес рухы». Оқушыларға шығарма-толғау жаздыру және талдау.

«Ғұмыры қысқа, мұрасы мәңгі Махамбет» Ғ.Әнес.

Әрі ақын, әрі батыр Махамбет!
Ұрпаққа ұран есімің бұл бүгінде,
Сендей ер жоқмынау жердің жүзінде,
Ерлігіңді қайталаған Қайраттай
Жас ұрпағың көбейеді түбінде...

25. Сынақ сабақ. «Ерлік философиясы». Ақын шығармашылығына байланысты тест тапсырмалары орындалады.

«Махамбеттану» қолданбалы курсының күнтізбелік-тақырыптық жоспары.

Аптасына – 1 сағат. Жылына – 34 сағат

I	Махамбет өмірімен танысу		
1.	«Өтемістен туған он едік»	1	«Бес ғасыр жырлайды»
2.	Махамбет Өтемісұлының шежіресімен танысу	1	Б.Аманшин «Махамбет тағдыры» «Махамбет Өтемісұлының шежіресі»
3.	«Махамбет – тәуелсіздік жаршысы»	1	Т.Әлімқұлов «Қарой» әңгімелер жинағы. Сейіт Қасқабасов «Махамбет – тәуелсіздік жаршысы»
II	Махамбеттің жыр жебесі		
4.	Махамбет өлеңдері – отаршылдыққа қарсы көтерілістің айнасы	1	Ә.Әлімжанов «Махамбеттің жебесі» романы.
5.	Махамбет – ауыз әдебиетінің, жыраулар әдебиеті өкілдерінің заңды жалғасы, оны асқан шеберлікпен, ұшқырлықпен дамытушы. «Махамбет атты батырмын»	2	М.Әуезов «Махамбеттің ақындығы», «Әдебиет тарихы» шығармалар жинағы 15-том.
6.	Махамбет поэзиясы – өз дәуірінің шындығы. 1836-1838 жылдардағы көтеріліс жайлы.	2	«Бес ғасыр жырлайды» «Біз ер едік» (жинақ) 2003 жыл.
7.	«Исатай – басшы, мен – қосшы» Махамбет поэзиясындағы Исатай батыр бейнесі мен ақынның өз бейнесі	2	Жұмат Тілепов «Батырдың биік тұлғасы». «Қазақстан мектебі», №3,1992 ж.
8.	Шығарма «Қап түбіне сыймаған кара болат мен едім»	2	Зинол-Ғабден Бисенғали «Махамбет поэзиясы – дара құбылыс»
III	Дауылды жылдардың жалынды жыршысы		

9.	«Қара қазан, сары бала камы үшін қылыш сермедік»	1		Х.Сүйіншалиев «Алып күштің ақыны». «Зерде»
10	Махамбеттің элегиялық өлеңдері	1		Т.Медетбеков «Алтыннан соқса да, бұғаудың аты бұғау». 2002 жыл.
11	Шығармашылық жқұмыс «Толарсақтан саз кешіп»	1		Әнес Сарай «Толарсақтан саз кешіп». – «Парасат», 2003, №9.
12	«Боз ағаштан биік мен едім»	1		«Бала Махамбеттен – азаттық жыршысы Махамбет Өтемісұлына дейін»
13	«Шашақты найза, шалқар күй» күйлер жинағы жайлы. Махамбет – ақын,батыр ғана емес, жыршы, күйші.	2		«Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы. 2003 жыл, №6.
14.	Дауылды жылдардың жалынды жаршысы	2		З.Қабдолов «Ерлік пен елдіктің өшпес рухы» «Парасат». - 2003 жыл, №9.
15.	«Мұңайма», «Айныман» өлеңдері	1		«Бес ғасыр жырлайды»
IV	Өмірі қысқа, мұрасы мәңгі Махамбет. (Ақын өлеңдерінің зерттелуі)	1		З.Қабдолов «Ерлік пен елдіктің өшпес рухы». - «Парасат», 2003, №9.
16.	Махамбет өлеңдерінің көркемдік-стильдік ерекшеліктері.	1		Әнес Сарай «Толарсақтан саз кешіп». - «Парасат», 2003, №9
17.	Махамбет аффоризмдері	2		Х.Сүйіншалиев «Алып күштің ақыны». «Зерде»
18.	Махамбет поэзиясының өзге тілдерге аудары- луы.	1		З.Қабдолов «Ерлік пен елдіктің өшпес рухы» «Парасат». – 2003 жыл, №9.
19.	Махамбет өлеңдерінің құрылысы	1		Зинов-Габден Бисенғали «Махамбет поэзиясы – дара құбылыс»

20.	Махамбет – жыраулық дәстүрді жалғастырушы	1		
21.	Махамбеттанушы ғалымдар Махамбеттің тарихи тұлғасы	2		З.Қабдолов «Ерлік пен елдіктің өшпес рухы» «Парасат». - 2003 жыл, №9
22.	М.Өтемісұлының шығармашылығының зерттелуі	1		«Бес ғасыр жырлайды»
23.	Шығарма «Ерлік пен елдіктің өшпес рухы»	1		Ж.Молдағалиев «Махамбет қабірі басында»
24.	Сынақ сабақ. «Ерлік философиясы»	1		

Барлығы: 34 сағат.

Сабақ үлгілері

I. Сабақтың тақырыбы: Махамбет Өтемісұлы «Қызғыш құс» өлеңі

Сабақтың мақсаты:

Білімділік. М.Өтемісұлының ақындық шеберлігін таныту, оқушылардың танымдық біліктілігін арттыру.

Дамытушылық. Оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын оқу мен жазу арқылы дамыту.

Тәрбиелік. Оқушылардың елін, жерін, Отанын шексіз сүйуге, қорғауға тәрбиелей отырып, Махамбет бойындағы ерлікті, ақындықты оқушы санасына ұялату.

Сабақтың әдісі: RWST («Ой шақыру»), «Венн диаграммасы», «Кубизм», «INSERT», «5 жол өлең») т.б.

Пәнаралық байланыс: қазақ тілі, тарих, биология.

Сабақтың жабдығы: маркер, сындырма бетше, электронды оқулық.

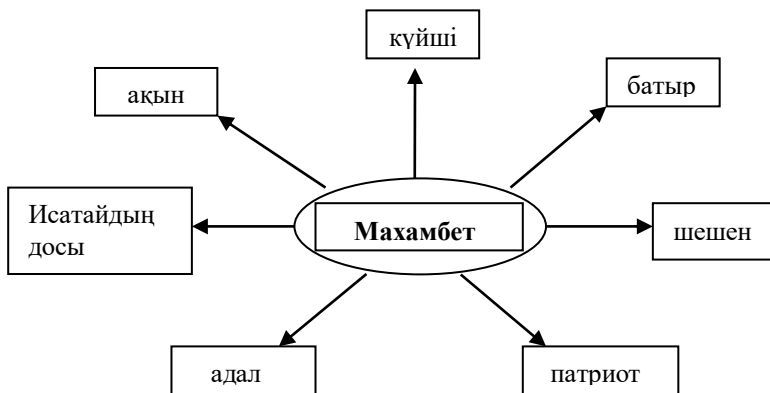
Сабақтың жүрісі:

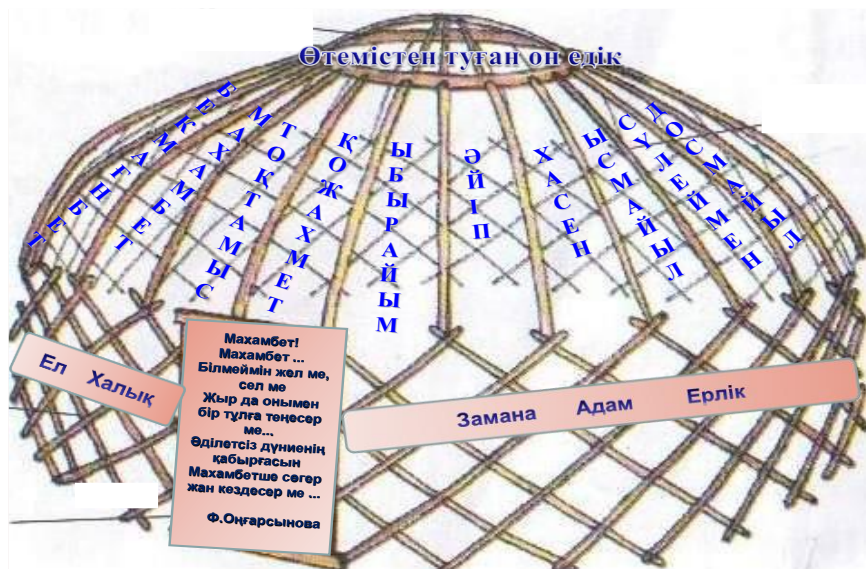
I. Ұйымдастыру.

II. Жаңа сабақ

Махамбет Өтемісұлы туралы білетіндерін жеке қағазға түсіруге 3-4 минут.

Жұпта талқылау. Топта бөлісу. Ортақ пікірді тақтаға жазу.

Махамбет – халқын сүйген, халық мұңын жырлаған, елім деп еңіреген ақын. Махамбет поэзиясы өз дәуірінің, сол кездегі қанауға қарсы көтерілген шаруалар көтерілісінің айқын үні. Отанын сүйген **патриот** – өлеңдерін көпшілік мүддесі үшін жұмсаған, еңбекші шаруалардың жыршысы. Езуші таптың жауыздығын тайынбай әшкерелеп өткен реалист. Өмірінің ақырғы минутына дейін жақсылықты алдағы өмірінен күтіп, ұрпақтарды хан, патша, би, сұлтандарға қарсы күреске шақырып кеткен романтик. Ол – асыл сөздің кені, көркем тілдің ұстасы, ерлікке үндейтін жалынды үгітшісі.

- Ендеше, балалар, патриот деп қандай адамды айтамыз?

Патриот – өз Отанын, халқын, жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын адам.

Тақтаға сабақтың тақырыбы жазылады. «Қызғыш» сөзіне түсініктеме беріледі. **Қызғыштай** – қызғыштай қорыды, (қорғады) – қорғаштады, ара тұрды.

Жапан далада тізгінін бос тастап, бір салт атты кісі келеді. Бойында асынған қару-жарағы бар, қабағы салыңқы. Реңі жабырқау. Бұл өзі кешелері қол бастап, жалаң қылышпен жай отындай жарқылдап, хан жасағын, патша әскерлерін жапыра, ат ойнатқан кісі еді.

«Тәңірім салса, не амал бар!» Ағалап алдында ұстаған, бүкіл ел ардақтысы, көтеріліс басшысы батыр Исатай о дүниелік болған.

«Қаумалаған қарындас» та енді қасында жоқ, жападан жалғыз, жапан түзде арыған атының тізгінін бос салып, аяндап келеді. Аты тоқтап, әудем жердегі жаркыраған суға тігіле қарап қалыпты. Көл үстінде құс біткеннің зәресін қашырып, бір қарайған жүйткіді. Тәжірибелі жолаушы оның лашын екенін білді. Ол ойын жиды-оу, бұл таныс көлдің тұрақты күзетшісі – бір қызғыш бар еді ғой! Ол қайда? Сөйткенше болған жоқ, салт аттының көзі төбесінде шырылдаған қызғыш құсқа түсті. Бейшара-ай, ә! Ал мұның өзінің, батыр Махамбеттің, халі қалай бұл күнде?! Мұның «көлі» - елі қайда, бұл неғып айдалада арыған атымен жалғыз келе жатыр? О, тәубе, көл қорыған қызғыштың да, ел қорыған ер Махамбеттің де тағдыр талайы бірдей екен-ау ! Осыған ұқсас бірдеңе бұрын да болған сияқты еді ғой ... Жо-жоқ. Ақын өзінің бір толғауын есіне түсірді.

Көшер еді-ау біздің ел,
Сонау Еділден бергі жатқан жердейін.
Қонар еді-ау біздің ел,
Арқада қоныс төлдейін,
Нұралыдан қалған көп тентек
Бүлдірмеген еді елімді

Лашын құс, бүркіт шайқаған көлдейін, - деген болатын. Нақ соның кебі келіп тұр ғой, «Ереуіл атқа ер салмайдағы» айтқандары да айнымай алдынан шыққан. Ақындық болжам сөздің өститіні бар... Ақынның ерні жыбырлап, көзі тағы да төбедегі шырылдаған титімдей құсқа түсті.

Ау, қызғыш құс, қызғыш құс,
Қанатың қатты, мойның бос.
Исатайдан айрылып,
Жалғыздықпен болдым дос.
Ау, қызғыш құс, қызғыш құс,
Ел қорыған мен едім,
Мен де айрылдым елімнен.
Көл қорыған сен едің,
Сен де айырылдың көліңнен.
Аспанда ұшқан қызғыш құс,
Сені көлден айырған -
Лашын құстың тепкіні.
Мені елден айырған –
Хан Жәңгірдің екпіні.
Айтып, айтпай немене?
Құсалықпен өтті ғой,
Махамбеттің көп күні.

Иә, бәрі айна қатесі жоқ, тап осылардай. Осылайша тек қазақ

поэзиясында ғана емес, әлемдік поэзиядағы да бір элегиялық ғажайып көркем өлең дүниеге келді. «Туған жерге кіндігінен байлаулы болмаса (Ғ.Қайырбеков) , бірі – басқа жерді жерлеп, екіншісі – басқа көлді көлдеп, қағаны қарық, сағанағы сарқ жүре бермес пе еді».

(Оқушыларға мәнерлеп оқыту)

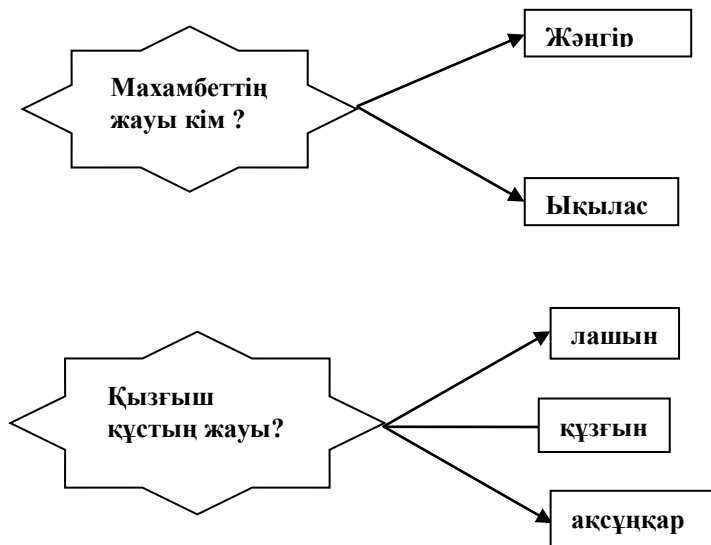
Көрнекілік арқылы өлеңнің идеясына тоқталу.

- Махамбеттің «Қызғыш құс» өлеңінде ақынның еліне, халқына деген сүйіспеншілігі, Отанына деген сезімі тамаша өрнектелген.

Ақын адамның көңіл күйін табиғат құбылыстарымен салыстыра егіздеуді шебер қолдана отырып, қызғыш пен өз тағдырын салыстырады. Қызғыш құстың көлсіз тіршілігі болмаса, ақынның туған елінсіз, туған топырағынсыз тіршілігі жоқ.

Махамбет көл қорыған қызғыштай елі үшін отқа түседі. Қызғыш құстың жауы – лашын, ал Махамбеттің жауы – Жәңгір. Елінен айырып,қуғынға ұшыратқан да – Жәңгір.

Көрнекілік: Адам және табиғат

Сондықтан да ақын:

Аспанда ұшқан қызғыш құс!
Сені көлден айырған –
Лашын құстың тепкіні ;
Мені елден айырған –
Хан Жәңгірдің екпіні –

деп, қас жауының кім екенін айқын аңғартады. Немесе :

Айтып – айтпай немене ?!
Құсалықпен өтті ғой ,
Махамбеттің көп күні !!! –

деп, елі үшін қабырғасы қайысады, құсалықпен күн кешеді.

Сөздікпен жұмыс.

Құсалық – құса болғандық (уайым , шер) , қасіретке батушылық.

Құстар галереясы

Қызғыш – желкесінде қара қауырсынды айдары бар , кішкентай қоңыр ала құс.

Лашын – тепкіні қатты тегеурінді құс.

Топтық жұмыс

- Махамбеттің тағы да басқа қандай өлеңдерінен құстар бейнесін көре аламыз?

«Соғыс» (Қызғыштай болған асыл ер)

«Арғымақтың баласы» (Сұңқарлар үлгі алар деп)

«Мұнар күн» (Лашын куға төнген күн)

«Орай да борай қар жауса» (Лашын, сұңқар жүн төксе, далада қалған сүйек деп, шеніне қарға жолар ма)

«Аймақ көл» (Егізімнен айырылып, мен де бір аққу болдым халықтан соң)

«Қаршыға деген бір құс бар» (Қаршыға деген бір құс бар, қанаты айдың астында)

(Осы өлеңдерден оқушылар үзінді оқып, мысал келтіреді, құстарды мысал оқып болғаннан кейін құстарды тақтаға іледі)

- Махамбет поэзиясында самғай ұшқан, шүйілген, еріксіз егіліп, мұңға батқан, шырқай көтерілген құстар бейнесі – аса жиі бейнеленетін көркем образ.

Ендеше, Махамбет өлеңдерінен аққудан қызғыш құсқа дейінгі аралықтағы қанаттылар галереясын таба аламыз.

Өлеңге композициялық талдау жасау.
Өлеңді салыстыру.

Шумағы:

Тармағы

Буыны:

Ұйқасы:

Өлеңдегі бейнелі сөздер:

«5 жол өлең» құрастыру.

1. Махамбет Өтемісұлы
2. Ақберен ақын, адал дос
3. Өлең жазды, күресті, өкінді
4. Сегіз қырлы, бір сырлы
5. Батыр

Бекіту сұрақтары:

1. Махамбет Өтемісұлы қай жерде дүниеге келген?
2. Махамбет қай жерде жерленген? (Қараой)
3. Жергілікті ақын-жазушылардың Махамбетке арнаған қандай шығармаларын білесіңдер?
4. Махамбет арманына жетті ме ?

Махамбеттің «Қызғыш құс» өлеңінен қандай қасиеттерді бойыңа сіңірдің?	Жауабы
Осы қасиеттердің қайсысы қазіргі жастар бойында кездеспейді?	Жауабы

Қызғыш құс
Қаршыға

Лашын

Аққу

Құзғын

Сұңқар

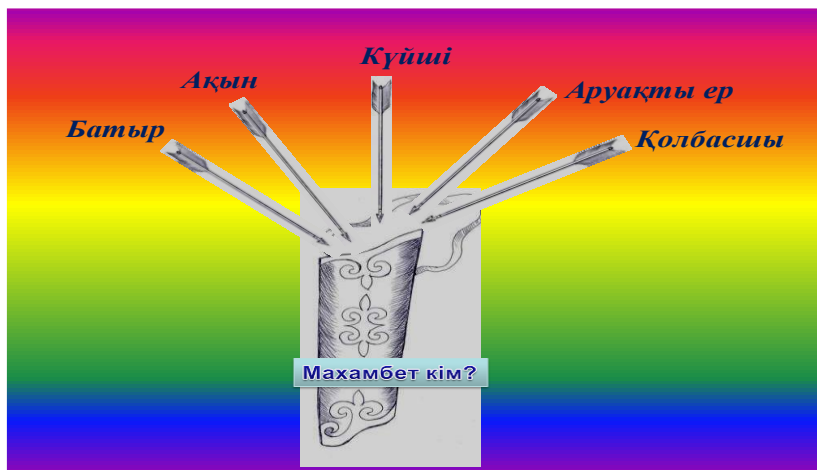
Сабақты қорытындылау.

- Бүгінде, құдайға шүкір, заман – біздікі! Дәуір де өзіміздікі!

Ғасыр да біздің игілік ғасырымыз болуға тиіс.

Ақыры жетті күн бүгін,
Ақырып теңдік сұраған.
Түнектің түріп түндігін,
Ат міндің сұлу құладан.

Парызың бүгін өтелген,
Әр ізің жатыр жаңғырып.
Азаттық туын көтерген,
Ақынның жыры мәңгілік!

II. Сабақтың тақырыбы: «Махамбет- тәуелсіздік жаршысы»

1.Білімділік:

а) Махамбет шығармашылығының тарихи негіздері туралы оқушылардың білімдерін арттыру.

2.Тәрбиелік:

а) бабалардың ерлік рухын сезіндіру арқылы азаматтық тәрбие беру;
б) поэзияны сүйеге, шешендік сөз, ұлттық намысты қалыптастыру;

3.Дамытушылық:

а) тарихи деректер бойынша тұжырым жасай білу дағдысына үйрету;

ә) түсініктерді деректермен, дәйексөзбен дәлелдеуге жаттықтыру;

Бұл сабақта оқушылар Махамбеттің өмір деректері туралы білгендерін айтады және Махамбеттің өлеңдерінен білетін үзінділерін оқиды. Махамбеттің әкесі Өтеміс сөзге шешен әрі батыл адам болған.

Өтемістен туған он едік,

Онымыз атқа қонғанда,

Жер қайысқан қол едік,-

деп ақынның өзі жырлағандай, Махамбеттің бауырларының көбі кескілескен майданда немесе көтерілістен кейінгі қуғын-сүргінде қаза тапқан.

Тумысынан өжет мінезді Махамбет әуелде мұсылманша жазу-сызуды үйреніп, артынан орысша сауат ашады. Шешендігімен, ақындығымен ел аузына ерте іліккен Махамбетті Жәңгір хан өз жанына тартуға тырысып бағады, ақынды ордасына алдырып, тұңғышы Зұлқарнайынның тілін орысшаға үйретеді. Махамбет 14 жасында әкесінен айырылады

Махамбет жирен шашты, сақалы қара, кейіпсіздеу адам болыпты. Бірақ онысына қарамай, біреудің мінін айтқанда кім болсын тұра алмастай қылып кетеді екен. Махамбет қоңыраулы найзасын қолға алып, Исатай басшының сенімді серігі әрі көтеріліс жылдарындағы асқақ үнді жыршысы деңгейіне көтеріледі

Азаттық үшін күресті өмірінің мәніне айналдырған Махамбет ақын, батыр ғана емес, керемет жыршы, күйші, «Қырымның қырық батыры» сияқты дастандарды шаршамай-талмай жырлайтын тамаша әнші де болған деседі. Батырдың денесі Индер көлінің маңындағы Қараой деген жерде көмілген, Қазіргі таңда ол жерде Махамбетке кесене тұрғызған.

Исатай мен Махамбеттің Жәңгір ханмен жауласуы, хан ордасын шапшақ болған әрекеті тарихи шындық. Жәңгір хан да сол заманның қайталанбас тұлғасы. Бұларндай кесек, дара тұлғалардың мүдделері, дүниеге көзқарасы әрдайым сәйкес келе бермейді. Қазақ даласындағы азаттықшыл ақыл-ойдың санатында айбынды ақын Махамбет алдымен ауызға ілігеді. Оның жан-жүрегінді түгел баурап алатын өжет те өктем

жырлары әлі күнге сай сүйегінді сырқыратар бостандық дұғасындай пәрменді естіледі.

Еділдің бойы ен тоғай
Ел қондырсам деп едім.
Жағалай жатқан сол елге
Мал толтырсам деп едім.
Еңсесі биік ақ орда-
Еріксіз кірсем деп едім.
Керегесін қиратып,
Отын етсем деп едім ... – деп ойын ашық жеткізген.

Оның өлеңдерінде көркем сөздер көп кездеседі. Бірақ ақын оларды тек әсемдік үшін ғана қолданбайды, өмір шындығын терең бейнелеу үшін қолданған. Мысалы, мақсатына жете алмай тауы шағылып, қайғылы халге ұшыраған сәттерін:

Телегей теңіз шалқыған
Қоғалы көлдер суалып,
Тізеге жетер-жетпес күн болған,-

деп кішірейту, құлдырату арқылы әдемі бейнеленген. Ақынның сөз қолданыстары қайталанбайтын ерекше шебер, әрі ұтымды.

Махамбет өлеңдерінде романтизм элементі жиі кездеседі. Оның жауынгерлерді елін, жерін қорғау үшін қаншама қиындыққа, аштыққа, шөлге, төзімділікке шақыратын жігерлендіретін рухани күш беретін өлеңдерінің бірі- бұл өлеңінде ақын жауынгерлерді күреске шақырады. Өлеңнің дыбыстық қайталануы да өлең саздылығын күшейту, ойды үстеу мақсатында орынды пайдаланған. Көсемше тұлғалы етістіктің қайталануының өзі өлең саздылығына ерекше ырғақ береді.

Жалпы, Махамбет жырларында батысқа тән төкпе жырдың айқын үлгісі көрінеді. Оның жырларын жайбарақат майда үнмен сабырлы мақаммен оқығаннан гөрі, төкпелетіп, екпіндетіп жеделдете оқу анағұрлым әсерлі болмақ. Көтеріліс жылдарында Махамбеттің жауынгерлерді жігерлендіріп ерлікке, батырлыққа үндейтін шығармаларының маңызы зор болды.

Ақын поэзиясының түп қазығы: елі, жері, халқы үшін қасық қанын қиятын ер керектігін жырлауы

Ақынның «Ереуіл атқа ер салмай, еңку-еңку жер шалмай»,- деген жолдарынан, керемет жылдамдық пен уақытты, кеңістікті көргендей күй кешесіз.

«Еңку-еңку» жер барар жолдың айшылық алыстығының әрі ауырлығының да көрсеткіші бола алатынын байқаймыз, «Ереуіл ат » шапшаңдықтың символы ретінде уақыттың да көрсеткіші болып поэтикалық қызмет атқарып тұрғанын айтуымыз керек.

Төбінгі терге шірімей,

Терлігі майдай ерімей

Тебінгінің әбден тер сіңіп, шіріп тозатындай, ал терлігінің майдай іріп, таусылатындай шаққа жетуін айтқанынан сол заттардың осындай күйге айналу үшін қанша қыс пен жаз, көктем мен күз өтетіндігі, яғни қанша уақыт кететіндігі көз алдымызға келеді. Бұл ат әбзелдерінің бәрі кәдімгі мал терісінен жасалады. Мал терісінің төзімділігі арқылы уақыт өлшемі беріліп тұр.

Міне, енді осындай кескінде берілген уақыттың ішінде адамның өз қара басының қандай күйге түсетінін көз алдыңызға елестете аласыз ба? Махамбет ақын ашығын айтады:

«Өзіңнен туған жас бала,

Сақалы шығып жат болмай», - деген жолдардағы сурет те уақыттың кескіні. Сен баланың болашақтағы азаттығы, жақсы тұрмысы үшін күресіп жүрсің, ал сол күрестің ұзаққа созылғанынан өз балаң өзіңе жат болып үлгерді. Ақын азаттық үшін күрес бір ұрпақты қартайтатындай ұзақ уақытқа созылса да, мақсатқа жету үшін шыдамдылық керек дегендей. Сол мақсатқа жетудің аралығындағы уақытты ақын «тебінгі терге шірімей» деп белгілейді, «өзіңнен туған жас бала, сақалы шығып жат болмай» деп белгілейді. Махамбет поэзиясының шынайылығы осындай тұстардан анық көрінеді.

Көтеріліске шығар болса, көретін азабының шынайы кескіні поэзияға айналып, күрескердің басына төнетін азапты айтып тұрса да, халықтың күреске шығуға күштарлана түскені халықтың сол шындықтан бойына қуат алғандығы. Қиын болса да, шындықтың ашық айтылғанына ұйып, соған қолдау көрсеткені-халықтың боямасыз шынайы қоғамды армандайтының көрінісі. Махамбет халықтың ауыр да болса, шындықты сүйетін осы қасиетіне табан тіреді. Махамбеттің көркем тілімен жеткен ұлы идея өмірге келді және халықтың санасында өмір сүре бастады.

Бостандық жолындағы күрестің қиындығына төзудің өзі поэзияға айналып кеткендей әсер береді. Ал төзім дегенде уақытпен өлшенетін ұғым, яғни, жеңіске жеткенше төзу.

Өлең мазмұнын оқи отырып, ат әбзелдерінің атауын табу.

Сөздікпен жұмыс.

ҚОРЫТЫНДЫ. Сұрақ: Махамбет кім? (топтастыру ст.)

II. Сабақтың тақырыбы: Махамбет поэзиясындағы Исатай батыр мен ақынның өз бейнесі

1.Білімділік:

Махамбет өлеңдері отаршылдыққа қарсы көтерілістің айнасы екендігін оқушы санасына жеткізу, өлеңдерінің мазмұнымен маңызын ашу, әдеби – теориялық ұғымдарды ажырата білуге дағдыландыру;

2.Тәрбиелік:

бабалардың ерлік рухын сезіндіру арқылы азаматтық тәрбие беру; поэзияны сүюге, шешендік сөз, ұлттық намысты қалыптастыру;

3.Дамытушылық:

өлең талдау дағдыларына, өлең оқу техникасына үйрету;

Оқу және жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту;

Махамбет шығармаларындағы басты кейіпкер – көтерілістің қолбасшысы, еркіндік үшін басын оққа тіккен Исатай бейнесі ерекше көрсетіледі. 1837 жылғы 15 қарашадағы Тастөбедегі оқиғаны бейнелейтін «Соғыс»өлеңінде:

«Исатай – басшы, мен – қосшы,
Исатайдың сол күнде
Ақтабан аты астында,
Дулығасы басында», -

деп шайқас үстіндегі Исатайдың портретін, тұлғасын намысқа қайралған қайсар мінезін сипаттайды.

Өр рухты, жауынгер ақын «Есіл ер», «Исатай деген ағам бар»,«Еділ үшін егестік»,«Тарланым»т.б. өлеңдерімен батырдың асыл бейнесіне мәңгілік ескерткіш орнатты.

Адырнасын ала өгіздей мөңіреткен,
Атқан оғы Еділ-Жайық тең өткен
Арыстан еді-ау Исатай...
Арыстан одан кім өткен!

Махамбет халық көңілінің тұнығындағы ең асыл арманын – еркіндікті, теңдікті жырлап, оған басын тігіп, қол бастаған Исатайдай батырдың әдебиетте бұрын – соңды болмаған бейнесін сомдаған дауылпаз ақын, ел тәуелсіздігі жолында бірге күреске шыққан «алмас қылыш» батыр.

«Мұнар күн» өлеңін оқу. Бұл өлең қайғылы эллегияға толы.

Буыршын мұзға тайған күн,
Бура атанға шөккен күн.
Бұлықсып жүрген мырзадан
Бұрынғы дәулет тайған күн
Бұлайдай ерді кескен күн,
Буулы теңді шешкен күн

Біздің ер Исатай өлген күн.

Өлең мазмұнынан шығу тарихын, мезгілін жазбай тануға болады.

Исатайдың халық жүрегінде мәңгі сақталатын өр бесейнесін көз алдына әкелесің.

Махамбет шығармашылығы тұтастай алғанда автордың «сегіз қырлы, бір сырлы» автопортретін жасап, біздің ұлттық менталитетімізге тән ерлікпен елдіктің өшпес рухына айналып отыр. Ұлы сөздің құдіреті осында жатыр. Махамбет өлеңдеріндегі нақтылы образдар, кейіпкерлер олардың тіршіліктегі жалпы болмысы әрине қайталанбайтын –құбылыс. Ақын өлеңдеріндегі «Меннің» мәні ерекше. Өлеңге жүгінелік.

Мен, мен едім, мен едім,
Мен Нарында жүргенде
Еңіреп жүрген ер едім.
Исатайдың барында
Екі тарлан бөрі едім.

* * *

Мен құстан туған құмаймын.
Мен шарға ұстаған қара балта едім-
Шабуымды таппай кетілдім.

* * *

Боз ағаштан биік мен едім,
Бұлтқа жетпей шарт сынбан.

* * *

Мен тауда ойнаған қарт марал,
Табаным тасқа тиер деп,
Сақсынып шыққан қиядан.

* * *

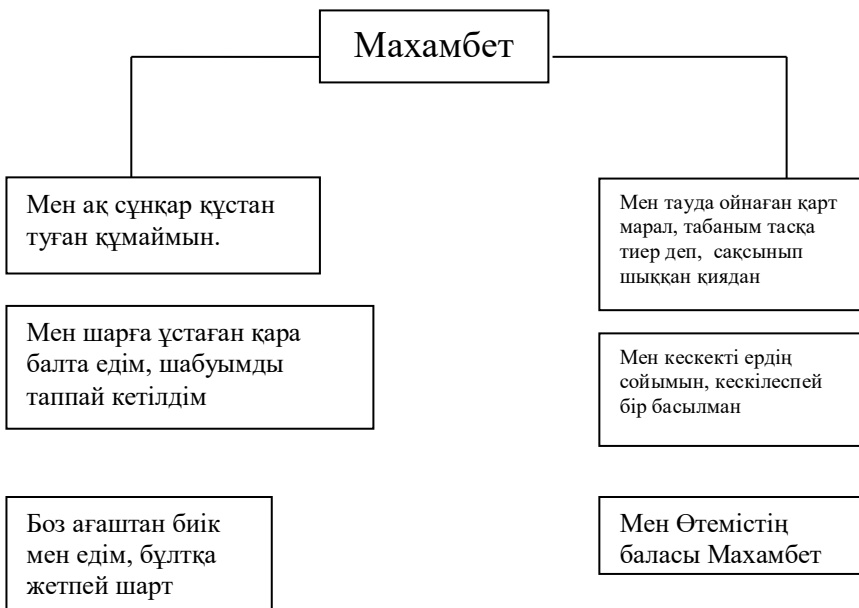
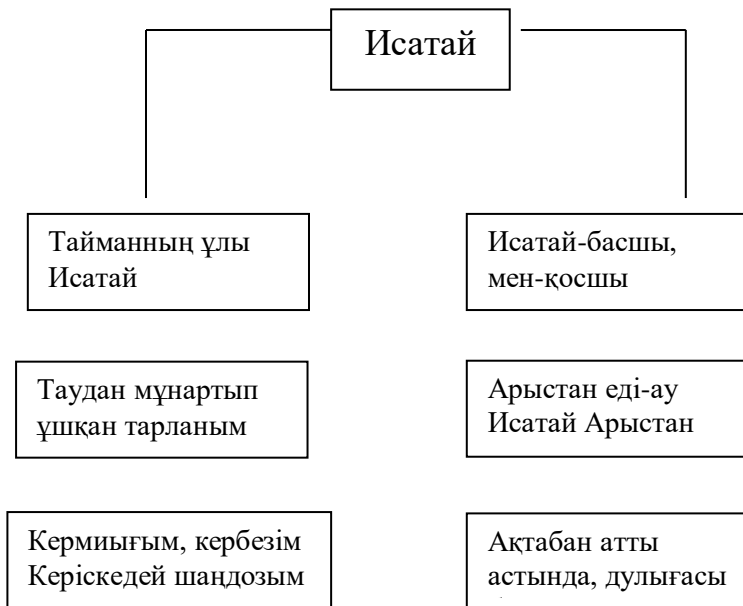
Мен кескекті ердің сойымын,
Кескілеспей бір басылман.

* * *

Мен Өтемістің баласы
Махамбет атты батырмын.

Мұндағы «МЕН» – Махамбеттің бүкіл болмысы, Махамбеттің күрескерлік әлемі. Махамбеттің батыр жүрегі. Осы «МЕН» арқылы Махамбеттің ісі, елге деген махаббаты, елдің тәуелсіздігіне деген жауапкершілігі мен дұшпанға өшпенділігі көрініс береді.

ҚОРЫТЫНДЫ: Махамбет пен Исатай образдарын жинақтау.

III. Сабақтың тақырыбы: Махамбеттің тарихи тұлғасы

1.Білімділік:

а) Махамбеттің тарихи тұлғасы туралы оқушылардың білімдерін арттыру.

2.Тәрбиелік: бабалардың ерлік рухын сезіндіру арқылы азаматтық тәрбие беру⁷

3.Дамытушылық:

тарихи деректер бойынша тұжырым жасай білу дағдысына үйрету; түсініктерді деректермен, дәйексөзбен дәлелдеуге жаттықтыру⁷

Қ.Мырзалиевтің портреті көрсетіледі (интерактивті тақтада).

Қайтып орның толарма,

Қаза тапқан ер кіндік?!

Мұндай қымбат болар ма,

Тәуелсіздік!

Еркіндік!

Тәкен Әлімқұловтың «Қараой» әңгімесінде жазушы Махамбет тағдырына байланысты тарихқа көз жүгіртеді. Қысқа ғана әңгімеден Махамбет өміріне қатысты оқиғалар шежіресіне куә боламыз. Тәкен қолданысын-дағы теңеулердің бірі кейіпкерлер бейнесін тарихи өмір шындығымен сабақтастыра ашып жатса, бірі оның ішкі әлемінен хабар береді.

Әңгімеде жазушы Махамбет өмірінің соңғы сәтінің шындығын психологиялық тұрғыда шебер жинақтаған.

Әңгіме аңыздық болмысымен де ерекше. Баяғы заманда Батудың жер

қайысқан қалың қолы осы Қараойдағы ауылдарды көрмей кеткенін, бір кездері Қараойға Ер Тарғын ат шалдырғанын айта келе жазушы Махамбеттің туған жеріне деген сүйіспеншілігін, ақынның қиялға толы ой-сезімін білдіреді. Әңгіме барысында Махамбет өткен өмірінің кезеңдерін көз алдына елестетіп, өмір жолына ойша шолу жасайды. Жалғыздықтан көңілі жабырқаған ақын Қараойға қарап сыр шертеді, өмірінде жасаған істерінің оң-терісін саралап, өзінше баға береді.

Махамбеттің жан қиналысын автор былай береді: «Махамбет тілге келмей кетті. Бірақ талайға шейін жүрегі дүрсілдеп, миы шыңылдап, бүкіл өмірін көз алдынан өткізіп жатты

Қараойдың қойнауында қаралы үй жападан жалғыз қала берді.

Әуес күйеуін құшақтап, қыздай сыңсыды. Нұрсұлтан етпеттеп еңіреді. Жас бала шырылдап үй айнала берді.

Үй маңынан бота боздады. Өрістен енесі аңырады.

Қараойдың үстінде көңқарға мен қызғыш ұшып жүрді.

Күн батар шақ еді. Қараой қаралы қызыққа толып, дөңгеленіп бара жатты.

Сол түні ай тұтылған...»

Сонымен бірге мұнда қаламгер ұлттық психологиялық ұғымдарды да пайдаланған. Қазақтың ұғымында қатты тыйым салынған ырымның бірі-адамның үй айналуы. Бұл қылықтың жамандыққа, қайғы – қасіретке көрінетін ырым екендігін білеміз.«Жас бала шырылдап, үй айнала берді» деген сөйлем ауыр оқиғаның болып өткенін білдіріп тұрғандай.

«Махамбеттің теңдессіз үлкен жүрегі тынымсыз дүрсіл қағумен болды» деген сөйлемдегі «теңдессіз үлкен жүрек» тіркесі арқылы жазушы Махамбеттің халқының қамын, жері мен елінің азаттығын ойлап соққан үлкен жүрегі бейнелеп жеткізген.

Қорытынды:

Сабақ соңында дауылпаз ақын, ержүрек батырдың тарихи тұлғасын оқушы жадында қалыптастырып және тәуелсіздікті дәріптеу мақсатында жерлес ақын

Ж.Молдағалиевтің

«Махамбет қабірі басында» өлеңі оқылады (интерактивті тақтада М.Өтемісұлының Қараойдағы қабірінің суреті көрсетіледі).

Жермен жексен, шөп басқан төмпешіктен

Көз ала алмай тұрмыз біз көп кешіккен

Құдірет ақын басында бір құлпы тас,

Аптап дала, ай дала көкке өшіккен.

Әркім толқып, томсарып әр ойда тұр.

Әр жүректе от жырдан арай да тұр

Ерлік пенен қылмыстың куәсіндей,

Мың қызарып- бозарған Қараой жатыр...

IV. Сабақтың тақырыбы: Махамбет Өтемісұлының өлеңдері.

Сабақтың мақсаты:

1.Білімділік: Махамбет өлеңдерінің көркемдік ерекшеліктерін ұғын-дыру тақырыбы, жанры және маңызы жайында айту.

2.Дамытушылық: патриоттық тақырыптағы өлеңдерді нақышына келтіріп мәнерлеп оқу, өлеңдеріндегі айтпақ ойды табу. Әдеби кітаптар оқуға үйрету.

3.Тәрбиелік: Ерлікке, елдікке, батырлыққа баулу, елін, жерін сүйуге, патриот болуға шақыру.

Сабақтың көрнекілігі: Махамбеттің суреті, тірек кесте буклет, тест па-рақтары, плакат, көркем әдебиеттер, газет-журнал материалдары, семантика-лық карта, т.б.

Сабақтың типі: бекіту сабағы.

Сабақтың түрі: шығармашылық сабақ.

Сабақтың әдісі: мәнерлеп оқу.

Пәнаралық байланыс: тарих, география.

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі

Өткен тақырыптарды пысықтау мақсатында Махамбет Өтемісұлының

өмірі мен шығармашылық қызметі жайлы тест сұрақтары.

III. Жаңа сабақ:

Жаңа сабақтың тақырыбы мен мақсатын айтып, тақтадағы плакатқа түсірілген тірек кесте бойынша Махамбеттің ерлікке, елдікке шақыратын және Исатайға арналған өлеңдеріне тоқталамын.

Махамбет Өтемісұлының өлеңдері

<p>Талдау:</p> <p>Махамбет өлеңдерінің тақырыбы, мазмұны</p> <p>идеясы, көркемдік ерекшеліктері.</p>	<p>Ерлікке, елдікке Исатайға шақыратын арналған</p> <p>«Мұнар күн» «Исатай деген ағам бар»</p> <p>«Ұлы арман» «Арғымаққа оқ тиді»</p> <p>«Біртіндеп садақ» «Тарланым»,</p> <p>«Соғыс» «Мінген ер»,</p> <p>«Мінгені» И-дың</p> <p>«Ереуіл атқа ер Ақтабан-ай» «Исатай сөзі»</p> <p>салмай» «Арыстан</p> <p>«Жалғыз дүние» «Арыстан</p> <p>одан кім</p> <p>«О, Нарын!» өткен?»</p>	<p>Күрделі мәселе:</p> <p>Елдегі әділетсіздік. Батырдың аңғалдығы. Исатай қазасы.</p>
<p>Әсер етуші факторлар:</p> <p>Халық қамы, ел жағдайы. Үстем тап өкіл-дерінің зорлығы.</p>		<p>Тәжірибе:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тест 2. Жаңа сабақ 3. Өзіндік жұмыс 4. Бес жолды өлең 5. шығарма жұмыс

А). Жаңа сабақты пысықтау үшін: Шаруалар көтерілісінің шығу себептері, көтерілістің мақсат-мұраты ақынның қандай шығармаларында көрінгендігін, сол шығармаларына сүйене отырып талдау жасаймыз.

Ақын шығармаларында Исатай бейнесі қалай сомдалғандығы жөнінде айту. Өлеңдеріне талдау жасай отырып, Махамбет романтизмнің ерекшелік-терін айтып беру.

Жырларда Махамбеттің өз тұлғасы қалай көрінгендігін айту.

М. Өтемісұлы шығармаларының тақырыбы, жанры және маңызы жайында айтып беру.

IV. Ой толғау мақсатында патриоттық тақырыпта «Бес жолды» өлең жазу.

V. Шығармашылық жұмыс: «Ер қандай болу керек?» деген тақырыпта эссе жазғызу.

IV . Сабақтың тақырыбы: Махамбеттің элегиялық өлеңдері

Мақсаты.

1.Білімділік: бүгінгі өскелең ұрпаққа ақынның кім екендігін, оның шығармаларының тақырыбын, мақсатын, тарихын аша отырып, ақынды тағы да жаңа қырынан таныту, өлеңге талдау жасатуды үйрету, өмірге, тарихқа жаңаша көзқарас қалыптастыру, ақын өміріндегі ұлтжандылықты ұғындыру.

2. Дамытушылығы: оқулық пен қосымша деректерді пайдалануға, өз ойларын еркін айтуға, өз пікірлерін қорғап, ақын поэзиясын насихаттап, әдеби тілмен сөйлеуге дағдыландыру.

3.Тәрбиелігі: ұлтжандылыққа, батылдыққа, бірлікке, туған жерін, елін, сүйеге, қорғауға тәрбиелеу.

Түрі: жаңа білімді игерту сабағы.

Әдісі: ой шақыру, ой қозғау, шығармашылық жұмыстар, талдау, мәнерлеп оқу;

Көрнекілігі: ақынның портреті, тақырыпқа арналған слайд, талдау кестелері;

Пәнаралық байланыс: тарих, саз пәні, қазақ тілі;

Жаңа сабақ: Махамбет Өтемісұлы «Ереуіл атқа ер салмай»,
«Жалғыздық», «Мұнар күн»

1731 жылдан бастап, Қазақстан Ресейдің қол астына қарай бастады. Отаршылдық басталды. Қазақтардың жақсы жерлерін тартып алды.

Қазақ халқының өз жеріне, өз еліне билік ету құқы болмады. Сондықтан қазақ халқы Ресей патшасына қарсы соғыс ашты.

«Ереуіл атқа ер салмай» толғаулары көтерілістің алғашқы өрлеу тұстарын бейнелейді. 1837 жылы жеді (қараша) жұлдызының 12-сінен 13-іне қараған күні Исатай мен Махамбет Жайықты жарып өткен соң, далаға қонады. Күн суық боран екен. Далаға қонып тұрған жұрттың көбі жылы үй, жұмсақ төсек, қызыл шайды аңсаған кезде Махамбет жолдастарын жұбату үшін осы өлеңін шығарған екен. Махамбет елінің ертеңін ойлады.

«Ереуіл атқа ер салмай» деген өлеңінің құрылымы күрделі. Бұл өлең ақынды эпик ақын ретінде таныта түседі. Бірақ өлең құрылымы өте қысқа жазылған. Өлең мұнды да қайғылы, елін-жерін ойлаған ақынның ащы зары естіледі. Ақын шұбыртпалы ұйқаспен, мағыналы ойлар бере отырып, сөз тіркестері арқылы, ереуіл атқа ер салмай, ерлердің ісі бітпейтінін ашық айтады. Мұндай адуынды өлең тек Махамбетке ғана тән. Өлең жолдарында ереуіл ат, егеулі найза, тебінгі жер, терлі май, алты малта ас, ат үстінде, өзегі талып, түн қатып, темір қазық, қу толағай сияқты сөз тіркестері бар. Бұл өлең халықты ерлік күреске шақырып тұр. Бұл өлең бір ғана бағыныңқылы сабақтас сөйлемнен тұратын, шұбыртпалы өлең ұйқасымен, 19 тармақ, 1 шумақ, 17 дыбыстық қайталау үлгісінде жазылған өлең.

Дауысты дыбыс – ассонанс,
 Дауыссыз дыбыс – аллитерация.

Жалғыздыққа сәл бой алдырған кезең

«Мұнар күн» өлеңі.

«Жалғыздық» өлеңі.

«Мұнар күн» ұғымдарын мұнартып көрінген сағымның пайда болуымен түсіндіруге болады. 38 тармақтан, аралас ұйқасқа құрылған, 8 буынды, 3 бунақты өлең. Исатай өлгеннен кейін жабырқау көңілмен жазған өлеңі еді. Бұл өлеңде буыршын мұзға тайған күн, бура атанға шөккен күн, буулы теңді шешкен күн, Лашын қуға төнген күн, Қорашыл төбет болған күн т.б сөз тіркестері бар. Эпитеттер: «Бұрынғы бақыт тайған күн», «Буыршын мұзға тайған күн», «Мұнар күн», «Шұбар күн» т.б. Бұл елім деп еңіреген ердің бастаған ісінің жеңіліс тауып тұрған сәті. Күн – мұнар, бұлттан шыққан күн – шұбар. Бура атанға шөккен соң ақырзаман емей немене? Ақын жүрегі қан жылайды, күн де жылайды, дауыл теріс соғады. Хас бәйтерек жығылған, қылыш балдағынан сынған, дұшпанның көңілі тынған күн. «Буыршын» түйенің бір түрі, табаны бүртік келеді. Ол мұзға таймайды. Егер мұзға тайса жақсылықтың белгісі емес.

Бұл өлең құрылымы өте қысқа жазылған. Исатай қазасынан кейінгі ақынның күйзеліс кезінде жазған жырлары. 16 тармақ, шұбыртпалы ұйқасқа құрылған, 8 буынды өлең. Бұл өлеңде күн мен түн, жалғыздық пен қауым, әділдік пен әділетсіздік қатар алынады. Күн мен айдың жұбын негізге ала отырып, ақын басына түскен трагедиялық жағдайды толық қарама-қайшылық сипатта көрсетіп, оның табиғи қырын ашады. Күн мен түннің ауысуы, жарық пен қараңғылықтың болуы – тіршілік заңы. Ақынның ұтқаны – кеңістік атауларын алып, оның мәні мен маңызы арқылы жүрегінің сырын ашуы еді. Өлең соңы

«Бәрін айт та, бірін айт,

Қаумалаған қарындас,

Қазақта бар да менде жоқ» деп аяқталады.

Рабиға Сыздықованың «Сөздер сөйлейді» зерттеуінде қарындас сөзін бүгінге дейін екі мағынада қолданған дейді. Әдеби нормадағы актив мағынасы «ер адамның жасы кіші әйел жынысты туысқаны». Махамбет өлеңіндегі қарындас сөзі әйел жынысты жасы кіші туысқан емес, өзінің соңына еретін, өзіне демеу болатын туыстарды айтып отыр, қалың ағайынды іздеп отыр.

Махамбет поэзиясы – саф таза тілімен, от-жалын шешендік интонациясымен, көркемдік шеберлігімен, жоғары ақындық мәдениетімен, ұлттық дүниетаным тереңдігімен, суреткерлік қолтаңбасымен өзгешеленеді.

Махамбет өлеңдерінде қолданылатын сөздер: жер-су атаулары, туыстық атауы, қару-жарақ, қоғамдық-әкімшілік мәнге ие атаулар, кірме сөздер, жаңа, ерекше сөздер, сөз тіркестері. Өлеңдерінің тақырыбы: ел, халық жайы, замана және адам. Түр жаңалықтары: шұбыртпалы ұйқас, кезекті ұйқас.

Өтемістен туған он: Бекмағанбет, Махамбет, Тоқтамыс, Қожахмет, Ыбырайым, Әйіп, Хасен, Ысмайыл, Сүлеймен, Досмайыл.

III. Сыныпты үш топқа бөлу.

1-топқа тапсырма.

- 1) «Ереуіл атқа ер салмай» өлеңін мәнерлеп оқып, идеясын айт.
- 2) Өлеңнен сөз тіркестері мен көркемдегіш құралдарды тап.

Жауабы. 1.Мәнерлеп оқиды. Бұл өлеңде акын тек халқына рух беріп,намысын қайрап, күреске шақырады.

2. Сөз тіркестері: ереуіл ат, егеулі найза, алты малта ас, тебінгі жер, түн қатып т.б. Ассонанс, аллитерация, риторикалық сұраулы сөйлем. (Түсіндіру барысында айтылады.)

2-топқа тапсырма.

- 1) «Мұнар күн» өлеңін мәнерлеп оқы.Өлеңде акын не туралы айтқан?
- 2) Акын өлеңдерінде жиі кездесетін сөздерді тап.

Жауабы.

1. Мәнерлеп оқиды. Ақынның Исатай өліміне арнаған мұң мен өкінішке толы элегиясы

2.Жиі кездесетін сөздер:мырза, ер, оқ, қылыш, дұшпан т.б

1-топқа тапсырма.

- 1)«Жалғыздық» өлеңін мәнерлеп оқы, идеясы не, қай кезде шығарған?
- 2) Өлең құрылысына талда.

Жауабы.

1.(жалғыздықтан жабығу, әділдіктің жоқтығына, замананың қиындығына налу, өкіну)Исатай қазасынан кейін жалғыздыққа бой алдырған шақта жазған өлеңі.

тармақ,

буынды,

бунақ,

шұбыртпалы ұйқасқа құрылған өлең.

Сабақты қорытындылау.

1. Махамбет кім,ол туралы не білдік? (Ақын,батыр, күйші, қолбасшы, аруақты ер)

Бұл сөздерді қазақтың бес қаруы садақтың жебесін қорамсаққа салу арқылы топтастыр.

«Өтемістен туған он едік,

Онымыз атқа қонғанда,

Жер қайысқан қол едік» - деп жырлаған еді. Ендеше

Өтемістен туған онды ата. (Уыққа жазамыз)

(Бекмағанбет, Махамбет, Тоқтамыс, Қожахмет, Ыбырайым, Әйіп, Хасен, Ысмайыл, Сүлеймен, Досмайыл)

2. Ақын өлеңдерінің тақырыбы? (Ел, халық, замана, адам, ерлік)

Фариза Оңғарсынованың «Махамбет» өлеңі.

Махамбет...

Білмеймін жел ме,сел ме

Жырда онымен бір тұлға теңесер ме?

Әділетсіз дүниенің қабырғасын

Махамбетше сөгер жан кездесер ме?

Махамбет өмір сүрген кезең

V.Шығармашылық жұмыс. «Махамбет рухымен сырласу» тақырыбында өлең немесе ойтолғау жазу.

VI. М.Шаханов «Әке үкімі»

Күтілетін нәтиже:

- ақын өлеңдерінің табиғатын меңгереді;
- ақын шығармашылығының негізгі тақырыптары бойынша ой түйеді;
- ақын өлеңдерін құрылысына талдап үйренеді;
- поэзия туралы мол мағұлмат алады;
- шығарма табиғатына сай мәнерлеп оқуға дағдыланады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Махамбет» энциклопедиясы, Алматы: «Өлке», 2004 жыл, 610 бет.
2. Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. Алматы: «Арыс», 2010 жыл.
3. «Махамбет әлемі», «Егеулі найза» Зерттеулер. 3-том. Алматы «Арыс», 2003жыл.
4. Махамбет. «Жыр-семсер» Алматы: «Жазушы», 1976 жыл.
5. С.Мұқанов «Халық мұрасы» Алматы, 1974 жыл.
6. «Бес ғасыр жырлайды» Алматы: «Жазушы», 1993 жыл.

ҰСЫНЫСТАР ҮШІН

ҰСЫНЫСТАР ҮШІН

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
«ӨРКЕНИЕТ» ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ОРТАЛЫҒЫНЫҢ
БАСПАСЫ**

**РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ЦЕНТРА
«ӨРКЕНИЕТ»**

Электрондық почта: kabinet-2020@mail.ru